

SOCIÁLNE POISTENIE

Na základe Golinowska Stanisława:
Polityka społeczna państwa w gospodarce rynkowej

1. Čo je to sociálne poistenie

Definícia

Sociálne poistenie sa organizuje pre prípad náhodných sociálnych udalostí, ktoré vyvolávajú veľkú stratu individuálnych príjmov a veľké a neočakávané súvisiace výdavky. Týka sa takých situácií a stavov ako sú staroba, smrť živiteľa rodiny, choroba, invalidita, materstvo, nezamestnanosť. Sociálne poistenie je formou sociálneho zabezpečenia obyvateľstva, ktoré sa organizuje vo vzťahu ku konkrétnym životným rizikám a pre konkrétne skupiny pracujúceho obyvateľstva, v súčasnosti s pomocou štátu.

Pohľad z pozícií práva: soc. poistenie je regulované zákonmi, ktoré vynucujú účasť ľudí v tomto systéme.

Pohľad z pozícií ekonómie: Podstatou sociálneho poistenia sú skupinovo organizované finančné fondy, ktorých výdavky sú vopred určené na pokrytie dôsledkov náhodných sociálnych udalostí, ktoré sa dotýkajú ľudí, ktorí získavajú živobytie prácou.

Poistný charakter týchto fondov je v tom, že výška poisťovacích príspevkov jednotlivých poistencov sa nekalkuluje na úroveň ich konkrétneho individuálneho rizika, ale tak, aby sa v celej skupine poistených vyrovnali v stanovenom časovom úseku náklady na všetky riziká ktoré sa realizovali.

Soc. poistenie je budované na zásade ekvivalentnosti:

- sociálne riziko jednotlivého poisteného bude pokryté,
- nastane rovnováha medzi potrebou pokryť sociálne riziká všetkých poistených a sumou zozbieraných prostriedkov na ich pokrytie.

Pre sociálne poistenie sú charakteristické tieto znaky:

- Sociálne poistenie sa financuje z príspevkov, ktoré tradične platia zamestnávateľia, zamestnanci a je možnosť dofinancovania zo strany štátneho rozpočtu. V prípade poistenia od pracovných úrazov poistné obyčajne platí zamestnávateľ, a to v plnej výške.

- Účasť v sociálnom poistení je povinná. Výnimky môžu existovať a týkajú sa hlavne tých, ktorí sú zámožní.

- Z príspevkov, z poistného, sa tvoria špeciálne fondy, z ktorých sa platia dávky. Ak to zákony dovoľujú, tieto fondy môžu byť kapitalizované.

- Právo na dávky z poistného vyplýva z faktu poistenia a platenia poistného.

- Poistné a dávky sú obyčajne relativizované k výške zárobku poistenca.

- Solventnosť poistných fondov je zabezpečená predovšetkým použitím zásady *aktuariálnosti* pri určovaní výšky poistného a dávok.

(Zásada aktuariálnosti znamená, že

2. Sociálne poistenie ako systém

Poistenie je organizované spoločne pre celú skupinu rizík.

Sú ošetrené jednotnou legislatívou, poistné pre jednotlivé riziká sa vyberá spoločne, tvorí sa systém závislostí medzi jednotlivými typami poistných dávok.

Systém sociálneho poistenia organizuje štát pre profesionálne aktívnych ľudí nezávisle na veľkosti sociálneho rizika jednotlivých skupín a jednotlivcov v ich rámci. Účasť v systéme je obligatórna a štát túto povinnú účasť egzekvuje.

Sociálne poistenie vyrástlo z liberálneho ekonomického názoru na racionálne správanie sa ľudí vo vzťahu k sociálnym rizikám, vyrástlo tiež na grunte snahy aristokratického konzervativizmu o politickú porážku liberálov,

vyrástlo tiež na grunte kresťanskej ekonomickej doktríny (Pesch H. *Lehrbuch der Nationaloekonomie*. Freiburg 1924.), ako aj socialistického myslenia (Lassalle, von Schmoller).

3. Ako sa vyvinul systém sociálneho poistenia z bratských a cechových pokladníc, chudobinskej sociálnej starostlivosti?

Poistenie pre jednotlivé riziká - čiže nie poistenie ako ucelený systém, vzniklo v Nemecku už skôr 19. storočia.

Na začiatku utvárania sa sociálneho poistenia ako systému stojí legislatíva Nemeckej ríše z roku 1911 - RVO *Reichsversicherungsordnung*, čiže *Poistný poriadok Ríše* a zákon o sociálnom poistení, ktorý schválil parlament Veľkej Británie v tom istom roku. Lloyd Georg, autor britského zákona do istej miery nadväzoval na nemecký systém. Boli tu ale rozdiely: nemecký systém poisťoval riziká ako choroba, pracovné úrazy a staroba a britský systém dodal poistenie aj pre prípad nezamestnanosti a spočiatku nezapoil do systému dôchodkové poistenie.

V 20-tych rokoch Sovietske Rusko zaviedlo systém sociálneho zabezpečenia a do istej miery ho možno uznať aj za systém poistný.

V Československu to bol zákon z roku 1924 o poistení v chorobe, invalidite a starobe (z 9.10.1924).

USA zaviedli systém sociálneho poistenia v roku 1935 schválením známeho *Social Security Act*. Obsahoval poistenie dôchodkové, pre prípad nezamestnanosti, dávky pre postihnuté osoby, neobsahoval poistenie zdravotné a nemocenské.

Celostný a systémový prístup sa rozvinul až po druhej svetovej vojne. Ako vzor slúžil Plán Beveridge'a, ktorý sa vzťahoval na tieto riziká, resp. udalosti: nezamestnanosť, práceneschopnosť pre chorobu, dosiahnutie dôchodkového veku a súvisiace ukončenie práce, úmrtie žiteľa rodiny, postihnutie, rodenie a výchova detí. Beveridge navrhol platiť jedno

nediferencované poistné pre všetky druhy poistenia. Delenie príjmov pre jednotlivé skupiny sa odhrával na úrovni centra. Tento prístup sa stal príkladom aj pre iné krajiny.

Extrémnu podobu nadobudol takýto celostný systém poistenia v bývalých socialistických krajinách, v ktorých sa nevytvárali ani na úrovni centra osobitné fondy pre jednotlivé druhy rizík. U nás to bol Zákon č. 99 Zb. o národnom poistení zo dňa 15.4.1948.

Riziká a udalosti, ktoré sú v jednotlivých krajinách súčasťou poistného systému závisia od tradícií krajiny. Medzinárodná organizácia práce sa však snaží o jednotný prístup a v r. 1952 vydala doporučenie *Social Security Minimum Standards Convention No 102*.

Organizácia sociálneho poistenia je postavená na dvoch zásadách - na prezieravosti a na solidarizme.

4. Prezieravosť v sociálnom poistení

Racionálne sa správajúci človek - a s tým rúta ekonómia - si uvedomuje pravdepodobnosť zrealizovania sa sociálneho rizika, ktoré je pre neho značne nepríjemné (*risk-averse*) a pripravuje sa na riziko v dvoch smeroch: šporí a snaží sa vyhnúť situáciám, ktoré zväčšujú zrealizovanie sa rizika. Vychádzajúc z tohoto racionálneho správania vzniklo súkromné poisťovanie sa pred rôznymi životnými rizikami.

Súkromné poisťovacie inštitúcie sa nerozvinuli natoľko, aby svojimi službami pokryli všetky sociálne riziká v spoločnosti. Prečo?

1. Dopyt na služby poisťovacej spoločnosti závisí od toho, či v spoločnosti je dostatočne silný *risk-averse* voči danému riziku - udalosti, či poistné je dostatočne malé a služby firmy natoľko kompenzujú individuálne náklady zrealizovania sa rizika, že existuje priestor pre expanziu poistných služieb, čiže je tu priestor pre dosahovanie zisku. (Nie všetky poistné firmy sa

orientujú na zisk, sú aj firmy *nonprofit*, ktorým ide iba o vyváženosť výšky poistného spolu so ziskom z jeho kapitalizácie a výšky poistných dávok.)

2. Poist'ovacie firmy musia používať aktuariálnu matematiku. Preto osoby s veľkým rizikom a obmedzenými možnosťami platiť vysoké poistné sú vylučované zo služieb súkromných poisťovní. Pritom platí, že nízke príjmy korelujú s vysokou pravdepodobnosťou sociálnych nešťastí. Súkromné sociálne poistenie nemôže preto riešiť zabezpečenie pre všetky skupiny v spoločnosti a hlavne pre tie nie, kde sociálne riziko je najvyššie.

Záujem poisťovní ponúkať poist'ovacie služby rastie s klesajúcou pravdepodobnosťou zrealizovania sa sociálneho rizika u potencionálnych poistencov. Čím viac sa táto pravdepodobnosť blíži jednej, tým viac klesá efektivita jej činnosti. Firma musí zohľadňovať dve veci:

- Informačnú asymetriu medzi poisťujúcim sa a poisťovateľom: poisťujúci sa vie o možnosti zrealizovania sa rizika u neho viac ako firma.

- Po poistení sa narastá v skupine poistených jav morálneho hazardu (*moral hazard*). Spočíva v tom, že fakt poistenia sa trochu pritlmí prezieravé, opatrné správanie sa človeka a prípadné zrealizovanie sa rizika je už v menšej miere náhodilé.

4.1 Donútenie v sociálnom poistení

Prečo je účasť v systéme sociálneho poistenia povinná?

Účasť je povinná pre dôvody sociálne, ekonomické a etické.

1. Hlavným dôvodom sú vonkajšie sociálne efekty situácií, kedy ľudia nie sú v stave samostatne zvládnuť sociálne riziko:

- Realizované sociálne riziko svojimi následkami zasahuje celú rodinu v tom aj deti, a nielen bezprostredne postihnutú osobu. Nejejektívnejšia ochrana je cestou poistenia.

- Možnosť vytvárania sa gett prostredí, ktoré sú zasiahnuté príslušným sociálnym rizikom s následným vznikom kriminálnych postojov.

- Vzniká príjmová polarizácia spoločnosti s ktoru sa spája radikalizácia dotknutých skupín. Je to jeden z dôvodov, pre ktoré Bismarck zaviedol poistenie. (Išlo zrejme iba o vedľajší dôvod. Jemu išlo hlavne o odobratie

hlasov liberálom a zaviazanie si robotníckej aristokracie. Na robotníkov, voči ktorým sa správal ako k nerovnocenným, mal armádu a políciu.)

2. Etické aspekty - masové realizovanie sa sociálnych rizík bez ochrany ľudí nevystavuje vláde príslušnej krajiny priaznivú vizitku a na druhej strane vytvára tlak na masovú migráciu. Preto medzinárodné spoločenstvo tlačí na vlády, aby prijali aspoň minimálny štandard sociálneho poistenia. A tak pokiaľ po druhej vojne sa poistenie uplatnilo v 44 krajinách, v osemdesiatych rokoch to bolo už 130 krajín.

3. Ekonomický dôvod - masovo organizované sociálne poistenie zohralo veľkú úlohu v procese akumulácie kapitálu v prospech industrializačných procesov.

4.2 Liberálna kritika poisťovacieho donútenia

Liberálni ekonómovia zohľadňujúc práva jednotlivca na individuálne rozhodnutia ohľadne svojich výdavkov nepodporujú povinné sociálne poistenie. Tvrdia, že prezieravosť človeka by sa mala uplatňovať nie na úrovni skupinovej, ale individuálnej. Tvrdia, že všezahrňujúca organizácia sociálneho poistenia ničí individuálnu prezieravosť. Človek sa stáva mimovoľne účastníkom systémov, ktoré garantujú ochranu jeho príjmom v prípade vystúpenia sociálneho rizika. Dôsledkom je, že človek si neuvedomuje s plnou váhou, že by sa mal správať prezieravo a vyhýbať sa konaniu, ktoré vedie k realizácii hroziaceho rizika. Ide o posilňovanie už spomínaného javu *morálneho hazardu*.

Ponechať prezieravé správanie slobodnému rozhodnutiu jedinca prináša ale celej spoločnosti problémy s dôsledkami neprezieravého správania. Také správanie narastá úmerne poklesu úrovne ekonomického rozvoja danej krajiny a poklesu úrovne vzdelania jej obyvateľov. Dobročinnosť a sociálna pomoc nie sú v stave sa vysporiadať s rôznorodými dôsledkami neprezieravého správania. Inými slovami, náklady na elimináciu neprezieravého konania sa

stále považujú za vyššie, ako náklady na organizáciu povinného poistenia a na tlmenie správania zvaného morálnym hazardom.

V poslednom období sa však presvedčenie o takomto vzťahu nákladov spochybňuje. Náklady na sociálne poistenie veľmi vzrástli a západné spoločnosti sa stali zámožnejšie, čo umožňuje individuálne znášanie výdavkov na sociálne ciele. Preto sa objavujú hlasy na individuálne riešenie problému sociálnych rizík.

5. Solidarizmus v sociálnom poistení

Poistenie vychádzajúce zo zásady solidarity znamená spoločné vytvorenie sociálnych fondov na získanie príjmov a na pokrytie nákladov zrealizovania sa sociálnych rizík, a to podľa zásad, ktoré sú pre všetkých rovnaké. Inými slovami - platia všetci, ale využívajú iba tí, ktorí sú postihnutí sociálnym rizikom. Výška poistného sa nevypočítava podľa individuálnej pravdepodobnosti zrealizovania sa rizika, ale podľa rozsahu potreby vykrývať poistencom ich sociálne riziká a na druhej strane podľa možnosti poistencov a ich zamestnávateľov vykrývať vzniknuté náklady.

Solidarizmus sa v soc. poistení inak prejavuje v repartitívnom modeli sociálneho poistenia a inak v modeli kapitálovom.

Repartitívny model sociálneho poistenia je vyjadrený rovnicou

$$K + r = S_1 S_2$$

K = náklady na sociálne riziko

r = rezerva na výkyvy výdajov

S₁ = poistné hradené pracovníkmi

S₂ = poistné hradené zamestnávateľmi

Hodnoty na obidvoch stranách rovnice nie sú nemenné.

Výšku nákladov ovplyvňujú:

- rozsah postoja *moral hazard* u poistencov,
- objektívne premenné, také ako demografické (početnosť a štruktúra tej časti spoločnosti, u ktorej je zvýšená pravdepodobnosť zrealizovania sa

sociálneho rizika), civilizačné (záväzné vzory správania sa, keď sa aktualizuje sociálne riziko, prijaté medzinárodné normy).

Výška dávok závisí od ekonomickej úrovne krajiny a od príjmovej situácie domácností. Platí, že čím je ekonomická úroveň vyššia tým rastú aj možnosti dávok.

Možnosť „opríspevkovať“ ľudí je obmedzená. Limit pre výšku poistného tvorí potreba udržať konkurenčnosť výrobkov (čím vyššie poistné tým viac musia platiť zamestnávateľia do poistných fondov) a potreba udržať vnútorný dopyt (s rastúcim poistným klesajú ľuďom zárobky a tým aj ich popyt na trhu). Ide o to, aby výška poistného nerástla rýchlejšie ako príjmy ľudí a zisky organizácií.

Podstata repartitívneho modelu je v tom, že diferencie vo výške poistného nie sú tesne spojené s výškou poistných dávok.

Prostredníctvom tohoto modelu sa realizuje solidarita poistencov v troch rovinách:

- V rovine solidarity viac zarábajúcich s menej zarábajúcimi. Rozdielna výška poistného sa preto spája s výškou zárobkov (*earnings-related contributions*). Pracovníci, ktorí zarábajú viac platia proporcionálne alebo progresívne vyššie poistné. Ak ich sociálne riziko nie je vyššie ako u menej zarábajúcich, máme dočinenia s redistribúciou od lepšie k horšie plateným.

- V rovine solidarity tých čo nemajú deti, resp. majú ich málo s tými, ktorí ich majú viac. Princíp spočíva v tom, že pracovník platí poistné nielen za seba, ale aj za nepracujúcich členov rodiny. Výsledkom je, že pracovníci, ktorí majú nepracujúcich spoluzároveňov a deti čerpajú z toho zisk. Takto sa v sociálnom poistení uskutočňuje redistribúcia príjmov v prospech rodín s deťmi.

- V rovine medzigeneračnej solidarity. Poistné platia tí, čo pracujú, dávky poberajú zväčša tí, ktorí už alebo ešte nepracujú. Pri stabilnom demografickom rozvoji a stabilnom ekonomickom raste medzigeneračná solidarita je garantom fungovania dôchodkového poistenia.

Kapitálový model sociálneho poistenia. Založený je na:

1. Na strane príjmov sa po určitom čase prejavujú aj zisky z kapitalizácie získaných poistných súm. Aby k tomu mohlo dôjsť, musí uplynúť určitý čas. V tomto modeli vzniká prinútenie k solidarite medzi poistencami v rôznych fázach rozvoja poistenia. Niektorá skupina sa musí pričiniť o vznik dostatočnej kapitálovej rezervy, čiže vložiť viac ako skupina nasledujúca.

2. V tomto druhu poistenia sa vytvárajú právno-finančné mechanizmy, ktoré dovoľujú viazať výšku individuálneho vkladu s výškou obdržanej dávky. V tomto zmysle čistá solidarita je narušená.

Solidarita sociálneho poistenia je uznávanou hodnotou súčasnej európskej kultúry. Ekonomické kalkulácie túto hodnotu nenarúšajú. Ukazujú iba hranice, za ktoré nie je možné ísť bez ohrozenia ekonomického rozvoja.